

nacional el coneixement de Llull i el seu mon, d'una regularitat d'aparició exemplar. Vagi el nostre reconeixement sincer al editors i autors del volum.

Jaume de PUIG OLIVER
Institut d'Estudis Catalans

ARNAU DE VILANOVA, *Expositio super aphorismo Hippocratis «In morbis minus»*, estudi i edició a cura de Michael R. McVAUGH. *Repetitio super aphorismo Hippocratis «Vita brevis»*, ed. a cura de Michael R. McVAUGH, estudi a cura de Michael R. McVAUGH i Fernando SALMÓN (*Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*, XIV), Barcelona, Fundació Noguera, Universitat de Barcelona 2014, 379 p.

Des de l'any 1975, l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova està essent publicada en edició crítica per la Universitat de Barcelona i la Fundació Noguera en la col·lecció *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO), fundada per Luis García Ballester, Juan Antonio Paniagua i Michael R. McVaugh. Avui, amb setze volums publicats, i quatre més de previstos d'aparició propera, la col·lecció s'ha convertit en una obra de referència cabdal en la història de la medicina medieval, no només per la rigorositat de les edicions crítiques dels textos, sinó també pels extensos estudis introductoris, en anglès i traduïts al català en el mateix volum, perquè han esdevingut una aportació fonamental i ineludible al coneixement del contingut de les obres i del context intel·lectual en el qual s'inscriuen.

Arnau de Vilanova va escriure una extensa obra mèdica en llatí i va fer ús dels diversos gèneres de la literatura mèdica de l'època, entre els quals destaca el comentari a les autoritats mèdiques. Els comentaris tenien l'objectiu d'aclarir als alumnes el contingut de les obres mèdiques de les autoritats o metges clàssics i àrabs, que conformaven el currículum mèdic de les facultats de medicina. Per aquest motiu, l'elaboració dels seus comentaris es contextualitza en la seva etapa de docència a Montpeller. Ara bé, així com diverses obres mèdiques seves van gaudir d'una gran difusió manuscrita i posteriorment impresa, els seus comentaris, en canvi, no van tenir gaire difusió. Segurament la causa n'és que mai no els va difondre públicament i devem les poques còpies manuscrites que ens han arribat probablement a alguns dels seus estudiants.

Els comentaris d'Arnau se centren en obres dels metges clàssics tradicionals: Hipòcrates i Galè. Hem de tenir present que, si bé Hipòcrates era una de les figures cabdals de la medicina i les seves obres tenien un pes preeminent en el currículum acadèmic de les facultats de medicina, per a Arnau de Vilanova era una autoritat relativament poc important, fins al punt que moltes vegades l'interpretava a la llum de Galè. En canvi, Galè va ser la figura clau en la seva medicina i Arnau va ser un dels impulsors a introduir les obres galèniques al nou programa d'estudis mèdics de Montpeller el 1309. Sobre Galè, hi ha constància que Arnau va escriure cinc comentaris, tres dels quals s'han perdut o encara no s'han localitzat, com el comentari al *Tegni*, al *De ingenio sanitatis*, i el comentari a l'hipocràtic *Regimen acutorum morborum*. Els altres dos són el *De malicia complexionis diverse* i el *De morbo et accidenti*, dels quals només tenim la certesa que, de la còpia que n'ha perdurat, sols el primer sigui realment seu.¹

1. Edició a ARNAU DE VILANOVA, *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diverse*, ed. i estudi per Luis GARCÍA BALLESTER i Eustaquio SÁNCHEZ-SALOR; *Doctrina Galieni*

Pel que fa a Hipòcrates, Arnau de Vilanova no va comentar directament cap obra seva, per bé que va escriure comentaris aïllats a tres aforismes, dels quals només n'han perviscut dos. Amb aquesta edició, Michael R. McVaugh, un dels grans estudiosos i especialistes d'Arnau de Vilanova i editor de més de vuit tractats mèdics arnaldians a les AVOMO, ha dut a terme l'edició crítica i l'estudi —del segon tractat conjuntament amb Fernando Salmón— dels dos únics comentaris d'Arnau que s'han conservat sobre els aforismes d'Hipòcrates: els que comencen per «In morbis minus» (II.34) i «Vita brevis» (I.1). A més d'aquests dos aforismes, també tenim constància d'un tercer comentari d'Arnau sobre l'aforisme I.42 d'Hipòcrates, que malauradament no s'ha conservat.

El primer text editat en el volum que presentem és el comentari a l'aforisme «In morbis minus», del qual no sabem amb certesa la data de composició, tot i que circulava a mitjana dècada de 1290 a Montpeller. L'edició del text ve precedida per una introducció general i una d'específica que contextualitza l'obra, l'ambient d'elaboració i l'edició (p. 23-44 en català i p. 83-102 en anglès). La peculiaritat d'aquesta edició és que no es conserva cap còpia manuscrita coneguda i el text només s'ha transmès gràcies a les edicions impreses renaixentistes, les quals presenten alguns problemes d'edició. En aquest cas, el text té com a base la primera edició de Lió de 1504 contrastada amb les edicions de 1505, 1509 i 1585.

L'edició del comentari a l'aforisme consta de dues parts. En la primera s'edita el comentari de Galè a l'aforisme hipocràtic II.34 a partir del manuscrit de Basilea Univ. D. I. 6, la còpia més propera que Arnau deuria tenir a les mans, segons es desprèn de l'anàlisi de l'editor dels més de trenta manuscrits que conserven l'aforisme amb els comentaris de Galè. Per aquesta raó, no hem de perdre de vista que el text arnaldianès és un comentari del comentari de Galè a l'aforisme hipocràtic, més que no pas un comentari directe a l'aforisme, un fet que posa en relleu la importància que Arnau donava a Galè, fins i tot en la interpretació d'Hipòcrates.

El segon comentari d'Arnau editat al volum és sobre l'aforisme «Vita brevis» (p. 195-334), el més conegut i difós d'Hipòcrates. Pel fet que el comentari d'Arnau es coneix convencionalment en les edicions impreses renaixentistes com a *Repetitio super Vita brevis*, en aquesta edició es manté el mateix títol. Per la tradició manuscrita sembla que aquest comentari tampoc no va gaudir de gaire difusió, ja que només ha perviscut de forma completa en una sola còpia manuscrita del segle XV (Munic CLM 14245). L'estudi introductori és escrit per Michael McVaugh conjuntament amb Fernando Salmón (en català p. 105-180 i en anglès p. 263-334) i aporta novetats importants.

Arnau va acabar el comentari de l'aforisme d'Hipòcrates en tres parts o *lectiones* la primavera de 1301, és a dir, un temps després de l'anterior. L'edició del text pren com a base el manuscrit de Munic, que es complementa amb els altres cinc manuscrits que contenen només un fragment del comentari d'Arnau, sobretot de la tercera part. Aquesta darrera part va tenir prou importància com per a ser considerada una obra autònoma, gràcies al fet que podia aplicar-se fàcilment a la pràctica del metge. Fou coneguda de forma autònoma com el *De circumspectione medicorum* i va circular amb el nom d'Arnau com a autor. Amb el temps, un autor anònim va redactar-la novament com un resum tabular que enumera les accions del metge, conservant les expressions

de interioribus, ed. i estudi per Richard DURLING (AVOMO XV), Barcelona, Universitat de Barcelona 1985.

del comentari original d'Arnau, però ampliant-lo i modificant-lo amb diversos exemples; el resultat va ser una obra coneguda com a *Tabula super Vita brevis*, que també es va difondre sota el nom d'Arnau i va gaudir de més difusió que el comentari mateix d'Arnau. L'estudi posa en relleu que la *Tabula*, que fins ara es considerava una obra autèntica d'Arnau, en realitat deriva del *De circumspectione medici* i resulta ser una paràfrasi selectiva d'un fragment de la tercera lliçó de la *Repetitio*, per bé que va assolir una difusió manuscrita molt major que l'original.

L'estudi introductorï també dilucida un altre problema que porta implícit el comentari de la «Vita brevis» des de la primera edició impresa de 1504; per començar, en l'edició impresa hi ha l'omissió deliberada de gairebé una quarta part del text, i en segon lloc, un passatge força extens ha estat substituït sense cap comentari per un llarg fragment de la *Metaphysica* d'Avicenna, que resulta no tenir res a veure amb l'obra. Aquest capítol no apareix en el manuscrit i es repeteix en les successives reedicions de les obres mèdiques d'Arnau, la qual cosa en distorsiona el contingut (si el lector utilitza qualsevol edició impresa sense conèixer el problema).

Una vegada aclarida aquesta situació, els autors de l'estudi analitzen el contingut i el context intel·lectual sense perdre mai de vista els contemporanis d'Arnau que van escriure comentaris mèdics similars, ja siguin de l'entorn de Montpeller, com Bernat de Gordon, o de la regió italiana, com el metge i professor de Bolonya, Taddeo Alderoti. L'estudi comparatiu permet destacar amb més claredat les aportacions d'Arnau en relació als seus contemporanis. En aquest sentit, Arnau està plenament convençut que l'aforisme podia constituir una guia per als metges pel que fa a la manera d'interpretar el futur del pacient i dur a terme la prognosi amb major seguretat. Per això, després de l'anàlisi de l'aforisme, conclou amb una exposició del que l'aforisme comporta per als problemes pràctics de la prognosi i el tractament, amb el mateix plantejament en cadascun dels dos comentaris: el metge ha d'entendre la causa de la malaltia del seu pacient i ha de saber preveure els factors interns i externs que en condicionaran el curs. Ara bé, si en el «In morbis minus» Arnau manté la possibilitat de formular una col·lecció de regles breus que recullin la relació entre una causa patològica i el procediment terapèutic correcte, en el «Vita brevis» en canvi, escrit posteriorment, va madurar aquesta idea fins al punt que va equiparar aquestes normes amb la contingència de la pràctica mèdica.

Això que a primera vista podria semblar contradictori, en realitat, respon a la mateixa concepció instrumentalista de la filosofia mèdica arnaldiana, que Michael McVaugh ha recalcat: la importància de la regla teòrica es mesura en relació a la seva eficàcia en la praxis mèdica (p. 41). En aquest sentit, un dels elements destacables del comentari a l'aforisme «Vita brevis» és la idea d'Arnau sobre l'art mèdic que desenvolupa de forma similar en altres obres. Arnau afirma que la salut és el propòsit del metge i que el metge o ministre de la naturalesa opera per l'art. El raonament que planteja Arnau està en concordança amb la seva visió de la medicina com un art que va formular en una obra de medicina teòrica, el *Tractatus de intentione medicorum*. Aquí, segueix la visió de l'art que Aristòtil ofereix a l'*Ètica* i estableix que la medicina és un art on el metge orienta el seu coneixement i teorització cap a la pràctica, i per això, indica que el metge no està interessat a entendre més teoria o filosofia natural que la necessària perquè pugui regir la seva pràctica.² En el comentari a la «Vita brevis»,

2. ARNAU DE VILANOVA, *Tractatus de intentione medicorum*, ed. a cura de Michael R. McVAUGH, AVOMO V.1, Barcelona, Universitat de Barcelona, Fundació Noguera 2000, p. 101.

escrit posteriorment, Arnau continua amb aquesta idea quan explica la sentència aristotèlica «l'experiència crea l'art», en la mesura que en l'àmbit mèdic podem apropar-nos a unes veritats que s'acumulen en un cos creixent de literatura mèdica, per bé que es construeix a partir de l'experiència del metge (p. 209).

Amb això constatem, en definitiva, la capacitat d'Arnau d'orientar la teoria cap a la pràctica mèdica i com l'experiència pràctica del metge té una importància cabdal per a establir les normes teòriques, una de les característiques fonamentals que configuren la seva concepció de l'art mèdica. L'edició crítica dels textos es complementa amb els índexs de noms, el de paraules incloses dins els dos textos llatins i un tercer de còdexs. Amb aquest volum de les AVOMO, ens trobem davant d'una nova aportació fonamental i indispensable a càrrec de Michael McVaugh i Fernando Salmón sobre l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova i el gènere dels comentaris a les autoritats mèdiques. Si bé tots dos comentaris van tenir poca difusió en l'època, la seva importància rau a saber mostrar el valor dels aforismes hipocràtics per establir una prognosi més eficaç així com la transmissió d'una filosofia mèdica que servís com a guia per a la pràctica del metge.

Sergi GRAU TORRAS

Universitat Autònoma de Barcelona

ARNAU DE VILANOVA, *Regiment de sanitat per al rei d'Aragó. Aforismes de la memòria*, ed. a cura d'Antònia CARRÉ (Filologia UB), Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona 2017, 406 p.

Entre 1305 i 1308, Arnau de Vilanova va escriure el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, un règim de vida per a conservar la salut dedicat al rei Jaume II. De tota l'extensa obra mèdica en llatí que Arnau de Vilanova va escriure al llarg de la seva vida, el *Regimen sanitatis* va ser la més difosa, tal i com es constata amb el gran volum de manuscrits que inclouen aquest tractat: gairebé un centenar de manuscrits en llatí, dues versions catalanes, quatre versions en hebreu, una al francès, una parcial a l'italià i una castellana d'època moderna a càrrec de Jerónimo de Mondragón. Tot i ser un regiment adaptat a la complexió i constitució física del monarca, el seu èxit s'explica gràcies al seu caràcter pràctic i al seu estil clar, senzill i concís, que va aconseguir despertar l'interès no només d'un públic mèdic especialitzat, sinó també profà, i amb el temps va convertir-se en una fita clau d'aquest gènere literari. Per tot això, poc després de l'edició llatina, la reina Blanca va encarregar-ne la traducció al català al metge cirurgià de la cort, Berenguer Sarriera, segurament per cuidar del fràgil estat de salut del seu marit, el rei Jaume II. En aquest volum, Antonia Carré presenta l'edició crítica de la traducció catalana de Sarriera, acompanyada de l'edició de la versió abreujada del regiment en català i la dels *Aforismes de la memòria*, també d'Arnau de Vilanova.

Hem de tenir present que l'any 1947, Miquel Batllori va publicar la primera edició crítica de la traducció de Sarriera basada en l'únic còdex conegut de la primera meitat del segle XIV, que contenia l'obra, amb algunes llacunes (el ms. 10078 de la Biblioteca Nacional d'Espanya), juntament amb la versió abreujada del regiment i els aforismes, en la col·lecció «Els nostres clàssics» de l'editorial Barcino. Ara bé, l'any 1949, tot just dos anys després de la publicació, Martí de Riquer descobria un

nou manuscrit de mitjan segle xv (el ms. 1829 de la Biblioteca de Catalunya), que inclou una versió completa del text i justifica la necessitat d'una nova edició crítica, cosa que queda perfectament explicada en *El perquè d'una nova edició crítica* (p. 15-19). A més, no hem de perdre de vista que des de l'edició de Batllori, els estudis sobre Arnau de Vilanova han avançat molt i avui disposem de les edicions crítiques dels textos llatins del *Regimen sanitatis* i dels *Aphorismi de memoria*, publicades en la col·lecció *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO), que permeten complementar els buits de forma molt més precisa i acurada que les edicions renaixentistes impreses que va utilitzar Batllori en el seu moment. A banda, per la fixació del text català en determinats passatges conflictius, l'autora també té en compte la traducció hebrea, que gràcies als treballs d'Eduard Feliu sabem que fou feta a partir de la catalana.

L'edició dels textos s'acompanya amb un extens estudi introductori en el qual Antònia Carré proporciona un perfil biogràfic d'Arnau de Vilanova, una contextualització històrica i un estudi filològic de l'obra (p. 23-176). Tot plegat posa de manifest el seu gran coneixement sobre les qüestions culturals i mèdiques que envolten l'obra. Entre moltes altres coses, s'hi aporten els elements necessaris per sustentar que la traducció fou realitzada tot just després de la redacció llatina, és a dir, entre 1305 i 1309, com a molt tard. També duu a terme una anàlisi minuciosa de les característiques lingüístiques dels manuscrits, que inclou l'anotació de les variants lèxiques, morfològiques i sintàctiques, gràcies al qual es constata la bona qualitat de la traducció del cirurgià Berenguer Sarriera i la circulació dels manuscrits en un entorn de professionals de la medicina. El seu estudi posa en relleu que les modificacions que reflecteixen els textos dels manuscrits són la voluntat de fer més comprensible el text a un públic més gran i no tan especialitzat; això explica la tendència a utilitzar sinònims (que poden ser un substantiu, un verb o un adjectiu), la presència de fragments explicats en glosses breus i l'ús preferent d'un lèxic comú. La comparació textual dels dos manuscrits també prova que el text que es va difondre va ser objecte de modificacions diverses, cosa que implica la participació activa i crítica dels copistes. Per això, els errors de traducció del text sembla que s'hagin produït en algun moment de la transmissió del text per part d'un copista més que no pas per part del cirurgià Sarriera.

Al volum també hi ha l'edició de la versió abreujada del regiment en català (p. 281-315) que ha perdurat en un únic manuscrit de la Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Barb. Lat. 311. Un element nou del seu estudi és que mostra com la versió abreujada és un text independent de la versió de Sarriera que parteix d'un original llatí, un fet que evidencia la voluntat de divulgar aquest tipus de coneixement mèdic en altres ambients. El tercer text d'Arnau que hi ha en el volum és l'edició catalana dels *Aforismes de la memòria* (p. 319-322), present també en el còdex del Vaticà. Amb una vocació eminentment pràctica, els aforismes es componen de vint-i-sis recomanacions que tenen l'objectiu d'enfortir la capacitat memorística i s'inscriuen plenament en la medicina complexional galènica de l'època. En l'estudi, l'autora fa una aproximació mèdica com no s'havia fet mai abans, i posa en relleu que els aforismes van ser traduïts en un context allunyat del de la traducció catalana del regiment, i alhora evidencia nous errors del traductor que no havien estat detectats anteriorment, per bé que aquests errors podien procedir del mateix text llatí que va servir de punt de partida.

L'edició dels textos s'acompanya amb tres apèndixs: una taula comparativa dels capítols que apareixen en els diferents manuscrits, una taula de notes als manuscrits i rúbriques, i un apèndix que recull vuit receptes mèdiques en català que van circular

amb el nom d'Arnau de Vilanova, tot i que la seva atribució avui no està certificada. Tanca el volum un glossari, la llista bibliogràfica, un índex mèdic per temes i un índex onomàstic. Tot plegat ofereix una eina de consulta molt útil, tot i que en el procés d'edició malauradament s'ha produït un desajust de dues pàgines entre la numeració de l'índex i la pàgina que inclou la referència, un problema que esperem que es pugui resoldre en futures reimpressions. Amb tot, podem considerar el volum d'Antònia Carré com una aportació fonamental a l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova perquè proporciona una nova edició crítica necessària i actualitzada del *Regiment de sanitat*, complementada amb una anàlisi exhaustiva de l'obra, del context i de la transmissió lingüística. El seu estudi minuciós ens apropa alhora al procés de difusió del coneixement científic i tècnic cap a un públic més general i menys especialitzat gràcies a les traduccions en llengües vernacles.

Sergi GRAU TORRAS
Universitat Autònoma de Barcelona

Nachman FALBEL, *Arnaldo de Vilanova (ca. 1240-1311). Doutrina Reformista e Concepção Escatológica*, São Paulo, FFLCH – Humanitas 2018, 294 p.

La bibliografia arnaldiana compta, des de la tardor passada, amb un nou component. Es tracta d'un estudi de la figura i de la obra d'Arnau de Vilanova duta a terme pel professor Nachman Falbel, que ha actualitzat la seva tesi de doctorat. Nachman Falbel, nascut a Krystynopol (Polònia), és professor emèrit d'història medieval a la Facultat de Filosofia, Lletres i Ciències Humanes de la Universitat de São Paulo (FFLCH-USP). L'any 1972, després d'estudiar història i filosofia a la Universitat Bar-Ilan d'Israel, Falbel es doctorà en història i pensament medieval a la Universitat de São Paulo. Entre les seves publicacions destaca *Heresias medievais* (São Paulo, Perspectiva 1977), *Os espirituais franciscanos* (São Paulo, Perspectiva 1977; *The Spiritual Franciscans*, 2011), *Kidush Hashem: crônicas hebraicas sobre as cruzadas* (São Paulo, Edusp / Imprensa Oficial 2001) i *Estudos de história do povo judeu na Idade Média* (São Paulo, USP / CEJ 1980), entre altres. El pròleg d'aquest estudi el firma un reconegut expert en estudis arnaldians de casa nostra, el professor de la Universitat Autònoma de Barcelona i membre de l'Institut d'Estudis Catalans, Jaume Mensa i Valls.

L'estudi es divideix en vuit capítols, que tracten vuit aspectes diferents de la vida i de l'obra d'Arnau de Vilanova, que són indestriables. El primer està dedicat a l'Arnau metge, és a dir, a les seves contribucions a la medicina; el segon, acompanyat per un interrogant, a l'Arnau alquimista; el tercer exposa el context intel·lectual d'Arnau de Vilanova; el quart, la seva tasca com a teòleg i les seves intervencions a corts reials i papals de l'època; el cinquè descriu la relació i la influència d'Arnau i de la seva obra en les comunitats dels beguins i dels espirituals franciscans; el sisè és una anàlisi dels projectes de reforma que proposà Arnau a diversos reis; el setè recull diverses observacions sobre l'escatologia, l'apocalíptica i les tesis joaquímistes —és a dir, fonamentades en les prediccions de Joaquim de Fiore— d'Arnau, i el vuitè i darrer capítol de l'obra, estudia la visió religiosa-espiritual d'Arnau de Vilanova. Seguint les indicacions del professor Mensa, l'estudi destaca per l'anàlisi que el professor Falbel féu de la relació d'Arnau amb els espirituals franciscans, car n'estudia les posicions respectives i els punts en comú, dels quals n'és especialista. Es tracta, per tant, d'una aproximació